

BRAĆA IVAN LUKA I DOMINIK GARANJIN, POTICATELJI OSNUTKU TISKARE U SPLITU

UDK: 655.1(091) (497.5 Split) "1808"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 12. X. 2001.

MIROSLAV ROŽMAN
A. Stepinca 27
21000 Split, HR

Do sada je objavljen veći broj radova u kojima su iznesene spoznaje i pretpostavke o osnutku prve tiskare u Splitu. Nepoznatom je ostala uloga koju su u tome procesu odigrala braća Garanjin. Donosi se dokument koji njihovu ulogu u tome procesu rasvjetljava.

UVODNE NAPOMENE

Od Gutenbergova otkrića pokretnih slova pa sve do danas,¹ tiskarska je djelatnost - u ovome ili onome obliku - uvijek bila lukrativna. Bila je probitačnom zbog barem sljedećih svojih svojstava:

1. Sve do pojave masovno tiskanih obrazaca, novina i broširanih knjiga džepnoga formata - što je relativno novija pojava - tijekom dugih stoljeća rabila je vrlo rijetke, pa prema tome i skupe sirovine: najfinije papire, najfinije obrađene kože, kvalitetne tiskarske boje i zlato.

2. U izravnoj proizvodnji finalnih proizvoda zapošljavala je visokokvalificiranu radnu snagu, koja je bila društveno ugledna, dobro plaćena, pa je kao takva bila i dobar potrošač, a to znači da je

državnu blagajnu punila više od niskokvalificirane radne snage, koja je prevladavala u većini drugih gospodarskih djelatnosti.

3. U proizvodnji koja je prethodila samome procesu tiskanja tiskarstvo je izravno poticalo proizvodnju sirovina (papira, kože, boja, metala...) te sredstava za rad, dakle, strojogradnju.

4. Tiskarstvo je stoljećima bilo izravno vezano uz knjižarstvo, dakle uz distribuciju tiskanih proizvoda, pa je tako znatno pridonosilo trgovačkoj razmjeni i, dakako, osobnim i društvenim (državnim) prihodima i iz te djelatnosti.

5. Tiskarsko-knjižarska je djelatnost u sredinama u kojima je bila razvijena nužno okupljala i intelektualne elite koje su u takva središta donosile svoje rukopise, u takvim sredinama boravile duže ili kraće vrijeme, donosile kako vlastite ideje tako i, prije svega, vlastiti novac koji su u tim središtima morale trošiti. Te elite, dakako, nisu bile bijedni pučani, nego imućnici koji su sebi mogli priuštiti da o vlastitu trošku dadu proizvesti jedan skupi proizvod.²

Ako uvažimo gore navedene uvodne napomene, onda bi trebalo biti jasno da su gradovi, odnosno države - počam od Magdeburga pa preko Nürnberga, Amsterdama i, naravno, Venecije - svim raspoloživim pravnim sredstvima nastojali zaštititi ovu vrlo lukrativnu djelatnost. Ona im je donosila posve izvjesne prihode, kojih se nisu htjeli odreći, a načini zaštite bili su različiti.

U ovome ćemo se radu, zbog kratkoće, osvrnuti samo na mletačku politiku spram tiskarstvu. Pritom, naravno, ne bismo smjeli zanemariti opću gospodarsku politiku Serenissime koju je, ukratko, moguće svesti na jedan jedini zajednički nazivnik: zabranjuju se sve one gospodarske djelatnosti, na području cijele države, koje bi izravno ili neizravno mogle naštetiti prosperitetu glavnoga grada, to jest središnje riznice, iz koje se sveukupni državni prihodi po nekome "ključu" raspoređuju i na ostale subjekte. Primjeri su za potvrdu takve politike bezbrojni, a ovdje će biti spomenuti samo neki, tek kao ilustracija iznesenoj tvrdnji.³ Nije to, dakako, bila isključivo egoistična politika jedne aristokratske države vođena u korist "tisuću obitelji" (premda je bila i to), nego je ona proizlazila i iz kompleksnih imperativa upravljanja vrlo heterogenim geografskim, etničkim, ekonomskim,

kulturnim, religijskim i jezičnim područjima pod svojom upravom, na kojima su centrifugalne sile bile veće negoli u nekim drugim europskim državama. Stoga je posve jasno da je Serenissima svim silama pokušavala, a katkad i uspijevala, takvu politiku nametnuti svojim heterogenim podanicima monopolističkim zakonodavnim pristupom.

U sklopu takve politike tiskarstvo, dakako, nije bilo izuzetkom, nego je samo potvrđivalo pravilo. Venecija je u ovome slučaju provodila jednu politiku kakvom se, bilo zbog političkih bilo zbog gospodarskih razloga, služe mnoge države i danas, a suvremenim rječnikom rečeno bila bi to *zabrana transfera znanja i tehnologije*.

U Hrvatskoj su se, ali i u drugim historiografijama, osobito tijekom 19. st., vrlo često rabili neki "argumenti" posve ideologijske naravi, koji s historiografijom nemaju puno veze. Dakako, taj je fenomen vrlo složen, ali, najkraće rečeno, može ga se prije svega pripisati stvaranju nacionalnih država diljem Europe. Novonastale nacionalne države ideologijskim iskrivljavanjem stvarnih povijesnih činjenica zapravo su nastojale stvoriti etničku i političku koheziju koja prije nije postojala, a tobožnji je krivac za prethodno stanje trebao biti *netko drugi*. Usput rečeno, ni današnja historiografija, u mnogim sredinama, nije na višoj razini.

Dakako, ovdje nećemo navoditi stavove nekih naših povjesničara koji su mislili da je Venecija zbog političkih i kolonizatorskih razloga branila otvaranje tiskara u Dalmaciji.⁴ Činjenica je da se ona nije puno brinula o sadržaju knjiga koje se u Veneciji tiskaju,⁵ nego prije svega o tome da se tiskaju upravo u Veneciji, a ne negdje drugdje, dakle da zarada ostane u Veneciji. Upravo u takvome kontekstu dogodio se slučaj koji ovdje obrađujemo, premda nekoliko godina poslije njezina sloma i u drugome upravno-političkom okružju, no bitnih strukturnih razlika ipak nema.

BRAĆA GARANJIN I IVAN DEMARCO

Pavao Galić u svojoj knjizi⁶ o zadarskim tiskarama navodi (str. 39) podatak da se godine 1823. u Zadru pojavio još jedan tiskar (pored

Battare), Giovanni Demarchi, koji "... je započeo svoj zanat u Splitu, gdje je početkom 1812. osnovao tiskaru na temelju odluke od 21. siječnja 1812. koja mu je izdana u Trstu. (...) Odmah u početku Demarchi je želio proširiti područje svojih usluga na što više ureda, pa se ponudio da će tiskati i za potrebe Carinske službe splitskog Poglavarstva. Vidimo ga nadalje gdje radi i za Okružno poglavarstvo u Makarskoj". P. Galić tada ne zna da Ivan Demarco nije svoj "zanat" započeo u Splitu, nego u Zadru, odnosno možda već prije njegova dolaska u Dalmaciju, negdje u sjevernoj Italiji, gdje je rođen 1781. Naime, Frano Baras u godini prije objavljivanja Galićeve knjige objavljuje dokument⁷ datiran u Splitu 18. veljače 1808., u kojemu se Demarco navodi kao "Direttore della Stamperia di Zara".

Međutim, unatoč dokumentima koje su pronašli Baras, Galić i ostali autori, do danas je ostalo potpuno nejasno kako je uopće došlo do inicijative da Demarco otvori tiskaru u Splitu, pa dokument koji ovdje objavljujemo to pitanje razrješava. Dokument, tj. pismo koje Ivan Luka Garanjin iz Zadra upućuje bratu Dominiku u Split donosimo u izvorniku te u prijevodu na hrvatski.⁸

Zara, a 7 Febbraio 1808

Mio caro Fratello

Giovanni De-marco fu⁹ qui da quattro Direttore di questa stamperia. Essendosi disgustato col Battara io approfittai di questa combinazione, onde persuaderlo a venire a cotesta parte col piano di stabilire in cotesta città una picciola stamperia. Il pensiero destò presso alcuni di questi Signori gelosia e rivalità, ed ebbero persino l'ordine di farmi offizio, onde non dovessi appoggiarlo: tante'è l'odio contro Spalato.

Io mi lusingo ch'essendovi in cotesti Signori amor patrio faranno essi ogni sforzo, affinché venga costà introdotta un'arte cotanto utile, comoda, e decorsa. Il buon genio di pochi basta per unire i fondi necessarij, e sarebbe ben disdicevole che in Spalato trovar non si potesse

un picciolo capitale. Cotesta amministrazione lo farà, io spero, affair proprio, e troverà certo quà ogni protezione presso il Governo civile.

Animatevi con ogni maggior pensiero in favore di questo piano. Vi raccomando anche di soccorrere il sudetto De-marco con qualche picciola somma: io gli feci già l'imprestanza di più Lire 40.

Non avendo la presente altro oggetto, v'abbraccio col maggior sentimento, e fo fine.

Addio.

Zadar, 7. veljače 1808.

Dragi moj brate

Ivan Demarco bio je ovdje jedan od četvorice direktora ovdašnje tiskare. Budući da se je zavadio s Battarom, iskoristio sam tu okolnost nagovorivši ga da dođe ovamo (tj. u Split, op. prev.), s namjerom da u tome gradu utemelji jednu malu tiskaru. Ta je namjera kod nekih od ove gospode pobudila zavist i rivalstvo, a čak su dobili nalog da mi očitaju bukvicu kako ga ne bih smio podupirati: tolika je mržnja spram Splita.

Nadam se, ako kod ove gospode postoji domoljublje, da će učiniti sve napore kako bi se uvelo ovo toliko korisno, praktično i lijepo umijeće. Dobra volja malobrojnih dovoljna je da se prikupi potreban novac, a bilo bi doista neprilično da se u Splitu ne bi mogao pronaći omanji ulog. Tamošnja će uprava, nadam se, preuzeti tu stvar na sebe, a zasigurno će kod ovdašnje civilne vlasti naići na punu podršku.

Zauzmite se svim silama u korist ovoga plana. Preporučam Vam također da pripomognete spomenutom Demarcu manjom svotom: ja sam mu, osim toga, već posudio 40 lira.

Nemajući više što dodati, nježno Vas grlim i završavam.

Zbogom.

Ovo kratko pismo potvrđuje, po tko zna koji put, da su braća Garanjin bili ne samo vrhunski dalmatinski intelektualci i domoljubi

nego i izvršni upravljači i poduzetnici. Ivan Luka, koji je tada službovao u Zadru, znao je odmah prepoznati potrebu da je, za dobrobit domovine *viđene kao društvene cjeline*, ali koju sačinjavaju *pojedinci i njihovi osobni interesi*, konkurencija itekako poželjna, a razbijanje monopolističkih struktura nužno za zdravi gospodarski razvoj. Upravo stoga rabi priliku da Demarca nagovori da se preseli u Split i ondje otvori tiskaru koja bi konkurirala Battarinoj zadarskoj - tada jedinoj u Dalmaciji - pa preporučuje bratu Dominiku, tada upravitelju Splita, da ga u toj nakani podrži i potpomogne Demarca u ostvarenju toga nauma. Koliko je takva vizija društvene koristi odudarala od dominirajućih mentalnih struktura u Dalmaciji, zorno se iščitava iz reakcije zadarskih krugova kada su saznali za njegovu namjeru. Ivan Luka je pripisuje, na žestok način, ali poglavito zbog kratkoće pisma bratu, "mržnjom spram Splitu", no pažljivim čitanjem otkrivamo i onu drugu stranu problema, maloprije spomenutu. Dakako, obje njegove tvrdnje imaju čvrsto uporište u društvenoj stvarnosti: Zadar je i tada bio, slijedom prethodnih društvenih i političkih sustava, političkim središtem pokrajine. Zadarske su "elite" i nadalje bile sastavljene od državnih činovnika te pojedinih poduzetnika, i oslanjale su se na privilegirani položaj glavnoga pokrajinskoga grada, dok su splitske "elite" bile ponajprije poduzetničke, dakle prepuštene vlastitoj inventivnosti i rizicima koji su iz toga proizlazili.

P. Galić u svojem djelu, oslanjajući se na dokumente, zaključuje kako Battarini tiskarski poslovi nisu cvjetali, pa se je pismom generalnom providuru (Dandolu) od 18. siječnja 1808. potužio na svoje financijsko stanje te zatražio da mu država podmiri dugovanja za obavljene joj tiskarske usluge. No, i Galić naslućuje da s Battarinim pritužbama glede potraživanja spram državi kao da nešto i nije u redu, pa kaže: "Izloživši tako svoje teškoće, tiskar je zatražio pomoć od 10000 lira. Dugovi prema njegovoj tiskari bili su triput veći, a Battara se zadovoljavao samo s trećinom! U slučaju negativnog rješenja molbe, Battara se kanio preseliti u Mletke".¹⁰ Dakako da se u Mletke nije preselio, nego je njegova tiskara nastavila s radom sve do 1874. godine.

Istina je, naravno, da država nije ni nekad, ni danas, ulazila u red najurednijih platiša. Napoleonovoj je državi, u permanentnim ratnim stanjima, uvijek nedostajalo novca da bi promptno podmirivala svoja dugovanja prema poduzetnicima, i nebrojne su dokumentarne potvrde o tome. Ostaje ipak golom činjenicom da Battara zbog toga nije prekinuo svoje poslovanje s državom, koja mu je bila najpouzdanijim naručiteljem usluga te, u krajnjoj prosudbi, i najpouzdanijim platišom.

Drugi dokaz toj tvrdnji nalazimo i u jednome od dva dokumenta koje navodi F. Baras. Naime, Ivan Luka Garanjin svoje pismo bratu Dominiku piše 7. veljače 1808., a Baras donosi dokument datiran s danom 18. veljače iste godine, sastavljen u Splitu, u kojemu se navodi da se Ivan Demarco obratio Dominiku Garanjinu te da je sklopljen ortački ugovor s nekoliko splitskih odličnika koji su prihvatili novčano sudjelovanje u pothvatu otvaranja tiskare u Splitu. Na prvome se mjestu, kao ortak koji ulaže svoj kapital, spominje upravo Dominik Garanjin, s ulogom od 500 lira, potom još devet ulagača s jednakim ulogom, od po 500 lira, te još sedam ulagača s manjim ulozima od ukupno 3.350 lira, odnosno sveukupno s ulogom od 7.850 lira. Prijepis toga dokumenta (ugovora) upućen je, uz popratno pismo generalu Marmontu koje je potpisao Demarco, iz Zadra, 12. ožujka iste godine. U pismu Marmontu Demarco ga moli da bude, kao najodličnija osoba u Dalmaciji, prvi među potpisnicima priložena ugovora, odnosno, kako se izražava Demarco na kićenom francuskom "... Lui demander si Elle veut bein couronner la liste des Suscripteurs...".

ZAKLJUČAK

Gotovo je nevjerojatna brzina kojom su se stvari oko otvaranja te tiskare u Splitu odvijale, barem u samome početku. Prvi pisani trag o začetku ideje nalazimo u pismu Ivana Luke Garanjina iz Zadra datiranom sa 7. veljače 1808. bratu Dominiku, koji boravi u Splitu. Već

18. veljače Demarco ima u Splitu sklopljen ugovor sa 17 ulagača, a 12. ožujka obraća se iz Zadra generalu Marmontu za potporu i prilaže mu kopiju ugovora sklopljena sa suulagačima. Mogo bi se zaključiti da je Demarco osobno donio pismo Ivana Luke Garanjina bratu Dominiku u Split, a ovaj odmah ideju prihvatio i poduzeo sve što je držao potrebnim da okupi ostale ulagače. Daljnji je put bio mukotrpniji, jer se kao datum izdavanja dozvole za rad navodi tek 21. siječnja 1812. godine, a prve su publikacije iz njegove splitske tiskare izišle, prema navodima Ivanke Kuić,¹¹ 1813. godine. Dakako, put od ideje do njezina ostvarenja nikada nije bio lagodan. Tiskara je u Splitu djelovala sve do 1823., ukupno deset godina, kada se Demarco, vidjeli smo, vratio u Zadar. Dakako, sada u posve drukčijim uvjetima, što je i razumljivo. Austrijska je cenzura bila neumoljiva, pa je tiskanje bilo kakvih publikacija izvan cenzorskih središta, makar i pokrajinskih, postalo mukotrпно i komercijalno teško isplativim. U svakom slučaju, Demarcova je tiskara u Zadru djelovala sve do 1838. godine, odnosno do njegove smrti, te je konkurirala Battarinoj. Zasluge, barem idejne, ali i materijalne da bi tiskaru otvorio u Splitu, idu braći Garanjin.

Istodobno, temeljem iznesenih dokumenata, potvrđuje se i naša početna teza: tiskarstvo, usprkos povremenim ili strukturnim poteškoćama, uvijek je bilo unosnim poslom. O prosvjetiteljskoj ili umjetničkoj dimenziji te djelatnosti ovdje, dakako, nije bilo ni riječi - ta dimenzija tiskarstva posve je različite prirode od tema koje se u ovome radu obrađuju. Isto je tako očito da braća Garanjin ne bi ni slučajno potaknula i potpomogla ideju o djelatnosti koja bi bila unaprijed osuđena na neuspjeh.

BILJEŠKE

- 1 Suvremena "tiskarska" djelatnost danas u odnosu na prethodna razdoblja, u tehničkom pogledu posve je odvojena tema o kojoj, u ovome radu, neće biti govora. Međutim, ostaje činjenica da "tiskovinu" uvijek valja promatrati kao

- proizvod namijenjen tržištu, dakle kao robu, dok sve ostale konotacije koje pojam ove specifične robe nosi, valja promatrati u određenu kontekstu.
- 2 Naš književnik i povjesničar Vincenzo (Vicko) Drago potrošio je gotovo sve svoje veliko bogatstvo da bi objavio svoje opsežno djelo *Storia dell'antica Grecia*. Cf. Ljerka Šimunković (a cura di): *Vincenzo (Vicko) Drago - Storico e letterato dalmata a cavallo tra i due secoli (1770-1836)*. Il Calamo, Roma, 2001., 27.
  - 3 Cf. Miroslav Rožman: *La culture italienne dans le contexte multiculturel et plurilinguistique de la Dalmatie au XIXe siècle*. In D'Adriatique et d'Italie, Collection de l'E.C.R.I.T, Toulouse, 1998., 77-78; Isti: *La salvaguardia dei boschi sul territorio dell'Istria e del Quarnaro nel'700*. In Adriatico - genti e civiltà, Cesena, 1996., 485-493. Posebno strogo bila je regulirana trgovina solju, žitaricama i drvom.
  - 4 Kratak pregled vidjeti u: *Tiskarska i izdavačka djelatnost u Splitu 1812-1918*. Katalog izložbe priređene u Pinakoteci Franjevačkoga samostana..., Knjiga Mediterana, Sveučilišna knjižnica Split, 1992., 7-10.
  - 5 Poznata je činjenica da je hrvatski pjesnik i franjevac Filip Grabovac nesmetano tiskao u Veneciji 1747. svoju knjigu *Cvit razgovora...*, a zbog nje je optužen tek naknadno. Poslije je austrijska cenzura redovito pregledavala rukopise prije tiskanja.
  - 6 Pavao Galić: *Povijest zadarskih tiskara*. Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb, 1979., 9-43.
  - 7 Frano Baras: *Dva dokumenta o prvoj splitskoj tiskari*. Kulturna baština, Split, 1978., br. 7-8, 81-84.
  - 8 Državni arhiv u Splitu, Fond Garanjin-Fanfonja, Domenik Fanfonja, kutija 12.
  - 9 P. Galić u navedenoj knjizi sustavno piše Giovanni Demarchi, iako navodi podatak da je u matičnoj knjizi krštenih u Dignanu del Friuli upisan kao Zuanne di Marco (str. 39). Ivan Luka Garanjin rabi grafiju De-marco, što nije prihvatljivo, dok se on sam potpisivao "de Marco". Mi smo prihvatili grafiju Demarco kao kompromisno rješenje između grafija kojima se služio on osobno te Garanjin, premda je na svojoj prvoj tiskanoj knjizi u Splitu otisnuo, na frontispiciju, "... Dalla Stamperia di Giovann. Demarchi,...". Očito je da se grafiji osobnih imena i prezimena još i početkom XIX. st. nije pridavala velika važnost.
  - 10 Navedeno djelo, 23.
  - 11 Vidjeti djelo navedeno u bilješci br. 5, 13.

I FRATELLI GIAN LUCA E DOMENICO GARAGNIN, INCITATORI DI FONDAZIONE DI UNA TIPOGRAFIA A SPALATO

Riassunto

I fratelli Gian Luca e Domenico Garagnin, intellettuali, economisti e amministratori dalmati a tempo del governo francese in Dalmazia, avevano incitato la fondazione della prima tipografia a Spalato, per il funzionamento della quale abbiamo delle solide e documentate prove. In questo articolo viene riprodotto il documento che ne fa la conferma e che erra fin'ora sconosciuto. Parimente vengono rivalutate anche certe posizioni ideologiche riportate nella storiografia croata d'una volta, ma che appaiono anche in quella moderna, e che riguardano la legislazione veneziana sull'attività tipografica.